

KISS SZEMÁN RÓBERT

Ján Kollár és a magyarországi klasszikus hagyomány

E tanulmány a Kollár-életmű cseh és szlovák irodalomtudományi recepciójának egyik kérdését alapul véve azt vizsgálja, hogy egy stílustörténeti probléma miként vezethető vissza tágabb magyarországi kultúratörténeti összefüggésekre. A másfél évszázadnyi cseh és szlovák irodalomtudományi reflexió egyik ismételt visszatérő kérdése ugyanis, hogy vajon Kollár életműve – amely diákkori zsenyéitől¹ egészen posztumusz műveiig csaknem ötven évet ível át² – a klasszicizmus vagy a (pre)romantika szövegkorpuszába illeszthető-e be inkább. A kérdés fölvetése elsősorban stílustörténeti relevanciával rendelkezik, és bármely modern irodalomtudományi iskola szempontjából meglehetősen haszontalannak látszik. E haszontalanság nyilvánvalóvá válik a recepciótörténet áttekintésekor is. A majdnem kétszáz éves befogadói és interpretációs tevékenység esetében az e kérdésben elfoglalt álláspontok (is) sokkal jellemzőbbek a befogadói közegre és/vagy az őt képviselő interpretátorra,³ semmint magára a kollári életműre. A kérdésben elfoglalt legjellemzőbb cseh és szlovák koncepciókat és nézeteket szinte reménytelen áttekinteni a szakirodalom bősége miatt, hiszen a cseh nyelven író szlovák költő, író és lelkész gazdag munkásságával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik.⁴ Ugyanakkor az irodalomtudományi önreflexió keretében rendre történtek kísérletek tudománytörténeti szempontokat sem nélkülöző összefoglaló

* A szerző ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet Szláv Filológiai Tanszékének egyetemi docense. A tanulmány az NKFIH (K-124873 sz.) *Hungarikumok Ján Kollár életművében* című pályázat keretében készült.

- 1 Kollár *Emlékek életem fiatalabb éveiből* című művében említi Crudy Dániel (1735–1815) evangélikus püspök mosóci látogatását 1803-ban, amelynek kapcsán megszületett első szlovák nyelvű verse. Vö. Jan KOLLÁR, *Paměti z mladších let života: Spisy Jana Kollára: Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého* (V Praze: Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863), a 8. fejezettel a 108–111. oldalakon, amely a *První slovenské verše. Crudy, Burian (Az első szlovák versek. Crudy, Burian)* címet viseli. – Témánk szempontjából mérföldkőnek számít még Kollár *Deploratio presentis status Hungariae* című iskolai költeménye. Erről részletesebben: Róbert KISS SZEMÁN, „Slávy dcera”, *Slovenská literatúra* 59, 2. sz. (2012): 89–111.
- 2 Jan KOLLÁR, *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živlů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnejších vlaských a sousedních kmenů* (Ve Vidni: V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853). 1803 és 1853 között éppen egy fél évszázad telt el.
- 3 Analogikus példaként vö. a Máchá-recepcióval. Dalibor TUREČEK, Veronika FAKTOROVÁ, *KHM 1810 – 2010: Dvě století české kultury s Máchou: Katalog k výstavě v Letohrádku Hvězda 29. června – 31. října 2010* (Praha: Památník národního písemnictví, 2010).
- 4 Jan V. ORMIS, *Bibliografia Jána Kollára* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954); Jarmila GERBÓCOVÁ, *Ján Kollár v literatúre od roku 1952, Bibliografia* (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry, 1991).

tanulmányokra. Az egyik legutóbbi ilyen írás szerzője Miloslav Vojtech, aki korántsem teljes áttekintést nyújtó, ám modellértékű tanulmányában foglalkozott a témával. Vojtech, miután ismerteti a legjelesebb cseh és szlovák irodalomtörténészek, többek között Jaroslav Vlček, Pavel Bujnák, Felix Vodička, Arne Novák, Jan Jakubec, Vojtěch Jirá, Mikuláš Bakoš e tárgykörben képviselt álláspontját, megállapítja, hogy a cseh irodalomtörténeti recepció többnyire Kollár preromantizmusa, míg a szlovák a klasszicizmusa mellett tör lándzsát.⁵ Ugyanakkor a két irodalomtudományi diskurzus közötti különbség mélyére nem hatolva megállapítja, hogy e dilemma valójában „zsákutcába vezet”, amelyből a kiutat egyrészt az összehasonlító irodalomtudományi szempont érvényesítése jelenti,⁶ másrészt az irodalmi irányzatok szinkretizmusának elfogadása és interpretációs alkalmazása.⁷ Ez utóbbi megállapítás természetesen alapul a 20. század második felének közép-európai komparatistikai eredményein, s egyfajta átfogalmazását jelenti annak a gondolatnak, amely szerint a (kelet-)közép-európai nemzeti irodalmakat a térség gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének megkésztettségéből fakadóan jellemzi (számos egyéb jellegzetesség mellett) a stíluskeveredés, amely Kollár életművében is jelen van.⁸

A közép-európai komparatistika e megállapításai a magyar irodalom korpuszára is vonatkoztathatók. Horváth János már a 20. század első felében is hasonló értelemben reflektált a szóban forgó jelenségre *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című művében.⁹ E munkájában a jelenséget fonákjáról szemlélve azt állította, hogy a magyar felvilágosodás klasszicista örökségét a 19. század folyamán a romantikus gondolkodás és ér-

5 Vojtech MILOSLAV, „Klasicista – preromantik – romantik: K otázke slohovotypologického zaradenia básnickej tvorby Jána Kollára v českej a slovenskej literárnej histórii” in Vojtech MILOSLAV, *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť*, 56–67 (Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2004).

6 „A »klasszicizmus«, akárcsak cseh részről az ezzel ellentétes »preromantizmus« túlsúlyának hangsúlyozása zsákutcába vezet az e témával kapcsolatos gondolkodást. Amennyiben összehasonlító irodalomtudományi szempontból szemléljük Kollár művét és azon tipológiai jegyeket keressük benne, amelyeket az európai irodalmakban klasszicistának vagy preromantikusként tartanak, logikusan arra a következtetésre jutunk, hogy Kollár műve egyaránt értelmezhető a klasszicizmus és a preromantizmus rendszerében [...]”

„Zdôrazňovanie Kollárovej dominantnej »klasicistickej« ako aj opačné tvrdenia o jeho »preromantickosti« prevažne na českej strane vedú úvahy na túto tému do slepej uličky. Ak aplikujeme na Kollárovu tvorbu komparatívne hľadisko a budeme v nej hľadať tie typologické prvky, ktoré sa v európskych literatúrach považujú za klasicistické a preromantické, logicky dôjdem k záveru, že Kollárova tvorba je rovnako poplatná klasicizmu ako aj preromantizmu [...]” Uo., 65–66.

7 „El kell fogadnunk a különböző, más-más jellegzetességekkel rendelkező irodalmi irányzatok szinkretizmusának tételét az irodalomtörténetnek ebben a korszakában.” „Je potrebné prijať tézu o synkretizme literárnych tendencií rôzneho druhu a rôznej kvality v tejto etape literárnych dejín.” Uo., 67.

8 Vö. SZIKLAY László, „Einige methodologische Fragen der vergleichenden Literaturgeschichte (Die ungarisch-slavischen literarischen Beziehungen)”, *Studia Slavica* 9 (1963): 331–335.; FRIED István, „Verspätung, Neuerung, Periodisierung in der ostmitteleuropäischen Romantik”, *Studia Slavica* 32, 1–4. sz. (1986): 3–30.

9 Horváth e munkájának megléte az 1920-as évektől dokumentálható. 1924-ben a Kisfaludy Társaságban olvasott föl belőle egy részt. KOROMPAY János, „Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 349–367. Vö. a jegyzettel a 349. oldalon.

zésvilág oly módon hatotta át, hogy ugyanakkor érintetlenül hagyta a klasszicizmus formai örökségét: „Kedvezett ennek a – hogy úgy mondjam – deklasszicizálásnak az a körülmény is, hogy az antik versformákat a modern iskola költői is gyakorolták – Dayka, Batsányi, Kazinczy – , s velük, de különösen majd Kölcseyvel és Vörösmartyval modern líraiság ömlött az óklasszikai versidomba.”¹⁰ E megállapítást a fentiek alapján értelemszerűen vonatkozathatjuk a nem magyar nyelvű magyarországi irodalmakra is: mind a cseh nyelven író evangélikus, mind pedig a nyugat-szlovák irodalmi nyelv különféle változatait használó katolikus szlovákokra. Ez utóbbi csoport emblemikus alakja volt Ján Hollý katolikus papköltő is, aki más egyéb klasszikus versformák művelésén kívül *Svatopluk* című eposzában vergiliusi mintába öntötte, és nagymorva színpalak közé helyezte műve cselekményét.¹¹ A francia klasszicizmus masszív jelenlétére a magyarországi szlovák irodalmi életben pedig talán a legjobb példával Bohuslav Tablic szolgált, aki 1832-ben jelentette meg cseh nyelvű átköltésben Despreaux Boileau-nak a versszerzés művészetével foglalkozó költeményét.¹² A fenti példaanyag szinte korlátlanul bővíthető az 1820–1830-as évek közép-európai kulturális korpuszából, ám figyelmünket fordítsuk most a példák hordozta problémára, amelyet a stíluskorszakok együttéléseként, esetleg stílusátmenetként jelöltek meg a fent tárgyalt irodalomtörténeti munkák. A művészeti stíluskorszakok változásának, illetve párhuzamos együttélésének leírására a művészetelmélet még a 20. században is több-kevesebb sikerrel alkalmazta azt a módszert, hogy két művészeti stíluskorszak határán egy újabb, átmeneti mezsgyét jelölt ki a szóban forgó probléma megoldására. Azaz két művészeti paradigmarendszer közötti bonyolult dinamika leírásának kísérlete helyett egy új szakaszt iktatott közbe, amelyet fölruházott az önálló stíluskorszak és -irányzat jegyeivel. Az ilyen irányú sikeres kísérletek között tartható számon például John Shearmané, aki az érett reneszánsz és barokk közé, az átmenetiség megragadására, újabb stíluskorszakként a manierizmust iktatta közbe.¹³ Ahogyan azonban Akhilleusz sohasem fogja utolérni a teknőcöt, úgy ez a módszer sem hozott rendszerszerű megoldást a problémára, hiszen az ehhez hasonló „köztes” stíluskorszakok száma elméletileg vég nélkül bővíthető. Sokkal inkább követhető a tudományelméletnek a tudományos paradigmák rendszer-

10 HORVÁTH János, „A magyar irodalom fejlődéstörténete”, in HORVÁTH János *irodalomtörténeti munkái I.*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, 57–452 (Budapest: Osiris Kiadó, 2005), 270.

11 Hasonló jelenségre van példa a magyarországi német nyelvű irodalomban is. Pyrker János László eposzában cseh történelmi vonatkozásaira legutóbb Elisabeth KLECKER hívta föl a figyelmet tanulmányában: „Bökök, amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást». Pyrker János László: Rudolph von Habsburg (1825)” in *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius*, szerk. BALOGH Piroska és LENGYEL Réka, 235–247 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2017), 237–238.

12 [Despreaux BOILEAU], *Uměň básnjřské, které ve francouzském zazyku Boileau Despreaux ve čtyřech zpěwch složil, v česko-slowenský pak gazyk přeložil Bohuslaw Tablic* (W Budjňě: w král. universické tiskárně, 1832).

13 Shearman a manierizmus eredetileg esztétikai hiányosságot jelölő fogalmát pozitív tartalommal töltötte meg: John SHEARMAN, „Maniera as an Aesthetic Ideal: The Renaissance and Mannerism”, *Studies in Western Art* 2 (1963): 200–221.

szerű természetére irányuló magyarázata,¹⁴ amely a humanóriák területén a bonyolult rendszerek változási folyamataként ragadható meg.¹⁵ Ezt a modellt kiegészíthetjük a modern irodalomtudományi iskolák olyan interpretációs eszköztárával, amely az értékelő szempontot fölfüggesztve az átmenetet primer megnyilvánulási formaként kezeli, s így lehetővé teszi a 19. századi irodalom újraolvasását és reinterpretációját. Ez utóbbi téren figyelemreméltó kísérlet például Peter Zajac szlovák irodalomtudósna az irodalomtudományról mint szinoptikus térképről való elméleti alapvetése,¹⁶ valamint a Cseh és a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetei munkatársainak együttműködésével készült *Literární romantično (Az irodalmi romantizmus)* című kötet megjelenése, és szerzőinek igyekezete a címben szereplő fogalom történetének és jelenlegi alkalmazhatóságának tisztázására. Ennek kapcsán Dalibor Tureček is fölhívta a figyelmet arra, hogy az irodalomtudományi modellek egymást való meghaladása helyett az érvényes modellek együttélése jóval termékenyebb módszer az irodalomtudományi diskurzusban.¹⁷ (Kevésbé elméleti alapozású, ám az irodalmi interpretációs gyakorlatot hasonló értelemben művelő magyar irodalomtudomány számos példaértékű kötettel gazdagította az utóbbi évtizedben az ilyen irányultságú tudományos diskurzust: a római költők 18–19. századi magyar recepcióját bemutató kötet számos tanulmányára fogunk még az elkövetkezőkben utalni.)

A Kollár-életmű újraolvasására és reinterpretációjára tett kísérletek az ezredforduló évtizedében megindultak,¹⁸ részben az író személyiség, valamint közéleti tevékenységének háttérében álló társadalmi, egyháztörténeti és kulturális rendszer újrarajzolá-

14 Thomas S. KUHN, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: The University of Chicago Press, 1996).

15 „As with a natural system, which needs, for instance, heat regulation, cultural systems also need a regulating balance in order not to collapse or disappear. This regulating balance is manifested in the stratificational oppositions. The canonized repertoires of any system would very likely stagnate after a certain time if not for competition from non-canonized challengers, which often threaten to replace them. Under the pressures from the latter, the canonized repertoires cannot remain unchanged. This guarantees the evolution of the system, which is *thin* only means of its preservation. On the other hand, when no pressures are allowed release, we often witness either the gradual abandonment of a system and movement to another (e.g., Latin is replaced by its various Romance vernaculars), or its total collapse by means of a revolution (overthrow of a regime or the total disappearance of hitherto preserved models, etc).” Itamar EVEN-ZOHAR, „Polysystem Theory”, *Poetics Today* 1. sz. (1990): 9–26, 16.

16 Peter ZAJAC, „*Literárne dejepisectvo ako synoptická mapa*”, in *Mezi texty a metodami*, eds. Dalibor TUREČEK a Zuzana URVÁLKOVÁ, 13–22 (Olomouc: Periplum, 2006).

17 „Az egymással együttélő modellek kikerülhetetlen pluralitásának beismerésével egyúttal eltűnik az irodalomtörténeti gondolkodásból az irodalmi fejlődésből fakadó változásoknak azon képzete, amely szerint a megismerés következő, tökéletesebb változata »meghaladja« az őt megelőző, már elégtelen szintet.” „Příznáním nevyhnutelné plurality koexistujících modelů zároveň mizí představa literárních vývinových proměn literárněhistorického myšlení, kdy nastupující, dokonalejší varianta poznání »překonává« předcházející, již nedostačující stupeň.” Dalibor TUREČEK, „Synopticko-pulzační model českého literárního romantična”, in *České literární romantično: Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, ed. Dalibor TUREČEK, 92–142 (Brno: Host, 2012), 94.

18 Róbert KISS SZEMÁN, „Jan Kollár, veľký kreátor: Grundlage II: Emblematický národopis: zeměpis, národopis, přírodopis a zoologie”, *Slovanský přehled* 91 (2005): 557–563; Jan KOLLÁR – Martin C. PUTNA, *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích: Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie* (Praha: Academia, 2014).

sára,¹⁹ részben ennek elhelyezésére a cseh és a szlovák nemzetépítési folyamatban.²⁰ Ugyanakkor szükségesnek látszik további olyan modern irodalomtudományi szempontok bevonása is a vizsgálatba, amely a befogadói horizont változására, a kulturális kánon alakulására,²¹ vagy pedig a hatalommal kapcsolatos kérdésekre keresik a választ. Egy jövőbeni, a Kollár-recepció megírására irányuló, komparatistikai szempontokat is magában ötvöző kutatásnak tehát a fenti eredmények és módszerek figyelembevételével kell keresnie a választ arra kérdésre is, hogy a cseh és a szlovák recepció mikor és miért tért el egymástól, és ennek kapcsán miért részesítette előnyben az életmű betagolását a klasszicizmus vagy a romantika kulturális kánonjába.

A recepciótörténetől azonban fordítsuk először a figyelmünket arra a kulturális térre, amelyben az életmű keletkezett. Ami újszerűvé teheti a Kollárral kapcsolatos kutatásokat, az ennek a magyarországi kontextusnak a hangsúlyos bevonása a vizsgálatba, ezen belül is a hazai klasszikus műveltség mint kulturális táptalaj föltérképezése, amely a maga sajátosságaival alapvetően meghatározta nemcsak Kollár életművét, hanem annak magyarországi (és ezen belül a szlovák) recepcióját is.

A magyarországi klasszikus hagyomány mint a szlovák irodalom táptalaja a 18–19. század fordulóján

Ahhoz, hogy sikerrel birkózhassunk meg a magyarországi klasszikus hagyomány megközelítő leírásának feladatával, bizonyos általános megállapításokat érdemes előzetesen elfogadnunk. Ezek egyike Ernst Robert Curtius *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* című monográfiájának az az alap gondolata, hogy a latin kulturális és nyelvi örökség a kora középkortól fogva évszázadokon át folyamatosan alakította az európai nemzeti kultúrákat.²² A másik, hogy a latin nyelv és kultúra egészen a modernitás küszöbéig elkísérte a magyarországi modern nemzeti kultúrákat, valamint hogy az ország hivatalos nyelveként a latin szolgált a magyarországi nemzetiségek közötti kommunikációs eszközként. Csak az 1836. III. törvénycikk engedte meg,²³ majd

19 Vladimír MACURA, *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ* (Praha: HŠH, 1995), 2. bővített kiadás; Róbert KISS SZEMÁN, *Slovanský Goethe v Pešti: Ján Kollár a národní emblematizmus střeoevropských Slovanů* (Praha: Akropolis, 2014).

20 MATUS László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet* (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2000, szakdolgozat, történelem szak); MATUS László, „Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben”, *Világtörténet*, 22, 2. sz. (2000): 61–73.

21 E téma kapcsán nehezen kerülhető meg a kánonnak mint kulturális érdekvédelemnek a fogalma. Ennek szélesebb tárgyalása helyett most csak Frank KERMODE, „Institutional Control of Interpretation” című tanulmányára utalunk, lásd *Salmagundi* 43, Winter (1979): 72–86.

22 Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern: A. Francke AG-Verlag, 1948).

23 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>
Hozzáférés: 2019.01.16.

az 1844. II. törvénycikk²⁴ tette kötelezővé a törvénykezésben és az országgyűlésen a magyar nyelv használatát az addigi latin rovására.²⁵ A fenti megállapítások jegyében szeretném egy pillanatra kimerevíteni a 18. század második felének magyarországi kulturális képét, ahol azt látjuk, hogy a klasszicizmus előszobájában a latin nyelv és kultúra művelőinek nemzetiségi szempontból vegyes társasága található, amely iskolázottságától, kulturális szokásaitól függően használja ezt a kincset. A könnyebb leírhatóság érdekében a magyar kultúrtörténet hagyományosan három, egymástól nem teljesen elválasztható csoportba sorolja a 18. századi latin nyelv és irodalom művelőit és olvasóit.

Az első csoportot azok alkotják, akik főleg a reneszánsz és a barokk szemüvegén át szemlélik ezt a kulturális hagyományt. A klasszikus görög és római szövegekpusztra épült az úgynevezett neolatin irodalmi kultúra, amely számos vonatkozásban megelőlegezi a közép-európai klasszicizmust (is). Ezt hangsúlyozva Szörényi László Besseneyi György kapcsán mutatott rá, hogy az Ágist öt évvel megelőző első drámájának, a *Hunyadi László tragédiájának* (1767) közvetlen előzménye egy ismeretlen jezsuita tollából származó latin iskoladráma, a *Ladislaus Hunyady* volt. Az irodalomtörténész meggyőzően bizonyította, hogy Besseneyi a latin tandróma szerkezetét, szereposztását és mondanivalóját olyanná formálta, hogy az tartalmi szempontból megfeleljen a bécsi udvar elvárásainak, formailag a klasszicista dráma szabályainak, nyelvi pedig a magyar anyanyelvű olvasóközönségnek.²⁶ Besseneyi életművének kapcsolódása e latin jezsuita iskoladrámához olyan irodalmi működési folyamat mint modell lehetőségét teszi megrajzolhatóvá, amelybe más nyelvű magyarországi irodalmak produktumai is belesimulhatnak.

Az olasz neolatin kultúra mély nyomokat hagyott a 18. századi magyarországi szellemi életnek nemcsak a drámai, hanem a lírai arculatán is, elsősorban az Árkádia Akadémia hazai tagjainak köszönhetően. Az 1689-es alapítású római Akadémia mintegy hét évtizedes fennállása során nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ne csak az itáliai, hanem a folyamatos egyházi és személyes kapcsolatoknak köszönhetően a magyarországi tudományosság és irodalom is megújuljon.²⁷ Az Akadémia számos magyarországi tagja közül témánk szempontjából első helyre kívánkozik Patatic Ádám (1717–1784) kalocsai érsek alakja, aki helyet kapott Ján Kollár *Szlávia leánya* című költői művében is, példát szolgáltatva arra, hogy a neolatin irodalom művelői ismertek voltak a cseh nyelven író evangélikus szlovákok köreiben is. Patatic az Akadémia szabályainak megfelelően a Syrasius Acrotophorius latin nevet vette föl, és nagyváradi püspök

24 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>
Hozzáférés: 2019.01.16.

25 Kollár minden lehetséges fórumon tiltakozott ez ellen. Többek között kifogásolta, hogy a pesti evangélikus egyház anyakönyveit és jegyzőkönyveit is magyarul kelljen vezetni.

26 SZÖRÉNYI László, „Ismeretlen latin dráma Hunyadi Lászlóról” in SZÖRÉNYI László, *Studia Hungarolatina: Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, 84–96 (Budapest: Kortárs Kiadó, 1999).

27 Vö. *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter és LENGYEL Réka (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet 2015).

korában udvari színházat működtetett, kalocsai érsekként pedig igen élénk költői tevékenységet folytatott.²⁸ A magyarországi kulturális kánon 19. század eleji átrendeződésére, valamint a közös magyarországi kulturális örökséghez való viszony megváltozására azonban mi sem jellemzőbb, mint hogy Ján Kollár Patatichot a 19. századi dichotomikus nemzeti panteonizáció kedvéért vette bele művébe,²⁹ azaz azért, hogy a Szláv Pokolba juttassa, mert az érsek állítólag botütéssel büntette azokat a kalocsai szerbeket, akik anyanyelvüket nyilvánosan használták.³⁰

Patatichon kívül még számos neolatin poéta lehetett előképe a 18–19. századforduló magyarországi nemzeti klasszicizmusainak. Közülük az alábbiakban azokra hívjuk föl a figyelmet, akik valamilyen módon kapcsolódhattak Ján Kollár életművéhez. Halápy Konstantin piarista szerzetes állatmeséit tartalmazó kötetének (*Apologorum Moraliium Libri VI*)³¹ végén található egy vers, amelyben az antik alvilág borzalmakkal tarkított leírását tartalmazza.³² A kollári szláv pokollal foglalkozó filológia ugyanis ezidáig hiába kísérelt meg hidat verni a dantei, esetleg a roai³³ és kollári poklok között. A piarista rend magyarországi megtelepedésében jelentős szerepet játszott a lengyelországi, ezért az előbbi első nemzedékére, természetszerűleg, a „stylus polonicus”-nak nevezett barokk stílus művelése volt a jellemző, bár Halápy a kor egyik olyan szerzője, aki ettől a stílustól eltávolodva a klasszicizmus világossága felé törekedett.³⁴ A magyarországi neolatin irodalom harmadik szerzője, Koricsányi Márk (1705–1752) piarista pedig azzal a versével járulhatott hozzá a 19. század eleji irodalom topikus térképének gazdagításához, amelyben az ország és a kultúra pusztulását ecseteli.³⁵ Olyan toposzt tartott tehát életben, amelynek egyik újkori megnyilvánulási formája Kollár *Deploratio presentis status Hungariae* című iskolaverse volt, majd az erre épülő *Előének (Předzpěw)* a *Szlávia leánya* 1824-es kiadásában.³⁶ A század legismertebb magyarországi neolatin költője ugyanakkor az új Horatiusnak titulált Hannulik János Krizosztom volt (1745–1816). Varga László megállapítása szerint „Horatius-imitációjában elsősorban Sarbiewskit

28 SzÖRÉNYI László, „Latin nyelvű Árkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon”, in SzÖRÉNYI, *Studia Hungarolatina...*, 121–133.

29 Közép-európai összehasonlító szempontból panteonizáció helyett az egymást kizáró modern nemzeti panteonok viszonyrendszerében érdemes gondolkodni. Magyar vonatkozásait vö. PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak Pantheonja épül? Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékezés” (Budapest: Anonymus, 2005).

30 Ján KOLLÁR, *Sláwy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěwch: S přídawkem básní drobnějších: Wydání obnovené a rozmnožené* (We Widni: Tiskem P. P. Mechitharistů, 1852), 554. szonett, o. n.

31 Constantinus HALÁPY, *Apologorum moraliium, Libri VI. Elegiarum unicus* (Tyrnaviae: Typis Academicis Societatis Iesu, 1747).

32 Vö. SzÖRÉNYI, „Latin nyelvű Árkádia...”, 124–125.

33 Magyar vonatkozásaihoz vö. BÁTHORY Orsolya, „Exemplumok a tisztítóhelyről: A *Status animarum purgatorii* magyar fordítása” in *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, 39–57 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet 2016).

34 Halápyról vö. SzÖRÉNYI, „Neolatin lírai költészet...”, 138–139.

35 Koricsányiról vö. SzÖRÉNYI, „Latin nyelvű Árkádia...”, 125.

36 Erről részletesebben: KISS SZEMÁN Róbert, *Szláv Pokol Pesten: Ján Kollár munkássága 1819 és 1849 között* (Budapest, Balassi Kiadó, 2010), 53–65.

követte; főként azt az újítást vette át a lengyel költőtől, hogy a római történelmi tárgyak helyébe nemzeti tárgyakat állított. Így lehetett Hannulik a magyar nyelvű kora romantikus líra legnagyobb előfutára: a múlt dicsőségét fölelegető, a kor elpuhultságát ostorozó, a nemzet újjászületését követelő hangja, majd a magyar klasszicizáló preromantika legnagyobb költőjénél, Berzsenyi Dánielnél tér vissza.³⁷ E megállapítást természetesen a magyarországi nem magyar nyelvű nemzetek formálódó történelem-szemléletére és irodalmára is vonatkoztathatjuk.

A szlovák és a magyar irodalomtörténet-írásban viszonylag újkeletűnek számít az irodalmi folyamatosságot hangsúlyozó viszonyulás a klasszicizmus egyik előzményének tekinthető neolatin irodalomhoz, s 1989 után nyert polgárjogot. Az ezt megelőző időszak irodalomtudósai minden erudíciójuk ellenére is igyekeztek a 18. századi irodalmat és kultúrát mint egyházas képződményt ideológiailag leválasztani a 19. századi nemzeti mozgalmáról. Wéber Antal *Irodalmi irányok, távlatból* című kötetében így írt az előbb taglalt neolatin irodalom klasszicizmushoz való viszonyáról: „S itt figyelmen kívül hagyhatjuk a másodlagos jelenségeket, az antik kultúrát ismerő erudíció tényét (amely egyébként avult szempontú), a magyarországi latin nyelvű szép-irodalmat, s egyéb ilyen, bizonyára nem érdekesség nélküli tényezőket.”³⁸ A magyarországi toposzkutatás, különösen Tarnai Andor és Imre Mihály ilyen irányú munkái, ugyanakkor több korszakon átívelő strukturális megfeleléseket mutattak ki a modernitást megelőző irodalmi korpuszban,³⁹ amelyek közép-európai összefüggésekben is értelmezhetőek – lásd az ő kutatásaikra épülő, a *querela Hungariae* és a kollári *kesergő Szlavia* közti párhuzamokat elemző első tanulmányomat.⁴⁰

Hasonló szoros kapcsolat tételezhető föl a klasszicizmus és az iskolás latinos műveltség között is, amelyet a magyar irodalomtörténet-írás külön *terminus technicus*szal „deákosságnak” nevez. Wéber itt következő megállapításai azonban rávilágítanak a helyzet bonyolultságára:

Formai-tematikai jegyek alapján az úgynevezett „deákosok” szinte önkéntelenül ebbe a klasszicizáló irányzatba kívánkoznak. Ezt a sajátos jelenséget azonban, bármily kézenfekvő lenne is, nem sorolhatjuk ide. Nem tartozik ide elsősorban azért, mert benne egy hagyományos-feudális műveltséganyag nyilvánul meg, az a fajta latinos műveltség, amely ebben a régies formában túlhaladott, avult. De talán még lényegesebb az a körülmény, hogy társadalmi talaja nem a polgárosult életseményekkel kapcsolja össze,

37 Hannulikról vö. SZÖRÉNYI, „Neolatin lírai költészet...”, 140–141.

38 WÉBER Antal, *Irodalmi irányok, távlatból: Fejezetek a felvilágosodás és a reformkor irodalmának történetéből* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974), 31.

39 TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*, Modern filológiai füzetek 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969); TARNAI Andor, „A toposzkutatás története”, *Literatura* 2, 1. sz. (1975): 66–73; IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Csokonai könyvtár 5 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995).

40 Róbert KISS SZEMÁN, „Od nářku Uher k nářku Slavie v díle Jana Kollára”, in *Jeden jazyk naše heslo bud IV: Český romantismus jiskření a záblesky*, eds. Jaroslav VYČICHLO, Viktor VIKTORA, 157–170 (Plzeň: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2007).

noha a klasszikusok örök érvényű elveinek idézgetése, a virtus és egyéb morális értékek emlegetése, az antik motívumok és rekvizitumok jelenléte, mint a reneszánsz óta a közös európai kultúrkinccs elemei, végül is a korszerű klasszicizáló alkotásokkal közös, azokra emlékeztető réteget alkotnak a „deákos” versekben.⁴¹

Wéber még megjegyzi, hogy ezen eszmék vallói egyházi foglalkozásuk miatt sem alkalmasak a modern klasszicizmus eszméinek átültetésére. Egyedüli érdemüknek az antik metrumok meghonosítását tartja.⁴² E megállapítások szociológiai vonatkozásai nagy részének természetesen helyt kell adnunk, ugyanakkor érdemes rávilágítani arra, hogy a kulturális-irodalmi öröklődés folyamata más törvényszerűségeket is követhetett a 18–19. század fordulóján. Ennek ékes példájával szolgál Lengyel Réka tanulmánya, aki a korabeli magyar Ovidius-fordítások kapcsán megállapítja, hogy „milyen sokrétűen viszonyultak a 18–19. századi magyarországi olvasók az ókori költő gazdag életművéhez, mely sokaknak költészettani vagy latin nyelvi példatárként, másoknak utánzásra serkentő, ihletadó mintaként, esetleg a magyar nyelvű szépirodalom vagy a magyar irodalmi nyelv megteremtésének eszközként szolgált”.⁴³ A latin nyelv és kultúra 18. századi magyarországi begyökerezettségének illusztrálására szokás használni a Desericzky Ince (1702–1763) piarista szerzőhöz köthető, szerzetesekkel latinul diskuráló magyar disznópásztor anekdotáját,⁴⁴ amely ellenkező előjellel ugyan, de öröklődött a következő évszázad statisztikai irodalmában is. A magyarországi művelődés és anyanyelvi kultúra modernizációjának igénye jelenik meg a Kollár által is gyakran idézett Martin von Schwartnernek a *Statistik des Königreichs Ungern*⁴⁵ című művében: „Az ember nem tudja, nevensen-e vagy sírjon, amikor látja, hogy a magyar parasztgyerekeket még ma is teljes buzgalommal a latin grammatikára kényszerítik, azt, aki ma deklinál és konjugál és akit talán már holnap, egész életére, az ekéhez és a marhatenyészetéshez hívnak vissza.”⁴⁶ E részletben a szerző egyértelműen a deákosság rovására írja a korszerű tudás hiányát, ugyanakkor azonban az iskolai oktatásnak ez a rendszere biztosította az egyházi és világi értelmiségivé válás útját az alacsonyabb társadalmi rétegek számára – mégpedig anyanyelvtől függetlenül. Schwartnerrel szemben Kollár paraszti és szlovák származásúként nagy jelentőséget tulajdonított a deákos műveltségnek. *Emlékek életem fiatalabb éveiből* című művében például azon véleményének

41 WÉBER, *Irodalmi irányok...*, 32.

42 Uo., 33.

43 LENGYEL Réka, „Ovidius est magister vitae (et litterarum): Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon”, in *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban*, 13–28, 27.

44 SZÖRÉNYI László, „Desericzky Ince védirata a magyar műveltségről” in *Humanista történetírás és neolatin irodalom...*, 168–177, 176.

45 Martin von SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern: Ein Versuch* (Pest: M. Trattner, 1798); valamint második, bővített és javított kiadása: Martin v. SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern* (Ofen: Gedruckt mit Königl. Univerisitäts-Schriften, 1809).

46 SZAUDER József, „Az iskolás klasszicizmus”, in SZAUDER József, *Az éj és a csillagok: Tanulmányok Csokonairól*, 36–56 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980). A magyar fordítás a 37–38. oldalon olvasható. A hivatkozás: „Schwartner, Marton (sic!): Statistik des Königreiche (sic!) Ungern. Pest 1809. III. Theil. 429. I.”

ad hangot, hogy a latinitás nem egyszerűen egyfajta öröklött műveltség, hanem az ország egységének és a hungarus-tudat kifejeződésének fontos eleme is volt. Csakis ebből a pozícióból értelmezhető Kollár kisdiaákkori óhaja: „Bár éppen Schulek⁴⁷ volt az, aki nagyon okosan sok hasznos ismeretet szerzett anyanyelven az iskolák számára és ezeket gyakoroltatta velünk (mindmáig letisztázva őrzöm őket emlékül): nem kevésbé gyakoroltatták velünk azonban a latint sem, úgyhogy a szívemben nemegyszer támadt az a gyermeki kívánság és gondolat, hogy milyen jó is volna, ha minden egyéb nyelv eltűnne, és minden ember csak latinul beszélne.⁴⁸ Az iskolai latinitás olyan eszköztárat és mintakészletet adott tehát a 18–19. század fordulóján a felnövekvő, majd később nemzeti nyelveken alkotó literátus-nemzedékek kezébe, amelynek óriási hatása alól a klasszicisták aligha tudták magát függetleníteni, a romantikusok pedig néhány évtized múltán kénytelenek voltak határozottan szembehelyezkedni vele ahhoz, hogy önmagukat definiálni tudják. Ez utóbbira jó példával szolgál a szlovák irodalom történetében az ún. Štúr-nemzedék, amely ugyan a klasszicizmus jegyében kezdte meg pályafutását az 1820–1830-as években, ám a cseh nyelvről az új szlovák irodalmi nyelv használatára való áttéréssel 1843-ban a klasszicizmust is fölcserélték a romantikára.

A neolatin és a deákos műveltség után érdemes elidőznünk a klasszicizmus előszobájában is. A klasszicista műveltséganyag és -minta legfőbb forrását a 17. századi francia „aná”-k jelentették. Ezek olyan gyűjtemények voltak, amelyek összeállítóik nevének és az „-ana” képző kombinációjával kapták (az egyik leghíresebb Gilles Ménaga nevéhez fűződik). Ezekből a gyűjteményekből származnak azután azok a tudós és bölcs feladványok, amelyeket a megfelelő osztályokban prózai vagy verses formába kellett önteniük a diákoknak. Szauder József megállapítása szerint a formabontásáról a magyar irodalomtörténet-írásban nevezetessé vált Csokonai Vitéz Mihály első versei is ezekre a témákra születtek, vagy alapvető párhuzamokat mutatnak az ilyen jellegű propositiókkal.⁴⁹ Amiből az következik, hogy a verselési témák – az állandósult tankönyvek sugallatára – nemcsak az általánosság jól behatárolható körében mozogtak, hanem „praeceptor készítők valószínűleg kézről kézre is adták egymás propositiók készletét, mely így legfeljebb variálódott valamennyire, ám időközben lényegében közkinccsé vált, s bárkinek, aki utánuk jött a praeceptorságban, rendelkezésére bocsátották”.⁵⁰

E „primitív klasszicizmus” (Szauder terminusa) számos szabálya közül az egyik legfontosabb, alkotáslélektani szempontból is figyelembe veendő jelensége az a tény, hogy

47 A szövegben Kollár mosóci tanára, Schulek János (1774–1837) evangélikus lelkész kapcsán esik szó a témáról.

48 „Ač právě Šulek velmi moudře mnohé užitečné nauky v mateřském jazyku pro školy sepsal a nás v nich cvičil, které já až posavád čistě přepsané na památku zachovávám: nic méně však i v latině tak nás cvičeno, že v srdci mém nejednou ta dětinská žádost a myšlénka povstala, jako by to dobře bylo, kdyby všecky jiné řeči zmizely a všichni lidé jen latinsky mluvili.” Jan KOLLAR, *Paměti z mladších let života: Spisy Jana Kollára: Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého* (V Praze: Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863), 95.

49 WÉBER, *Irodalmi irányok...*, 48.

50 Vargha Balázs másoknál is, és még fél évszázaddal később is ugyanezekre vagy nagyon hasonló propositiókra talált. Varghára hivatkozik: SZAUDER, *Az iskolás klasszicizmus...*, 19.

a megszülető művet nem mint tökéletes, egyedi és megismételhetetlen dolgot tételezi. A mű valami olyasmi, ami a tökéletesség felé törekszik, azaz az alkotási folyamat egyik közbenső állomásánál keletkezett egyfajta pillanatfelvétel. Mindebből az is következik, hogy a korábbi állomásokon keletkezett régebbi művészi kísérletek eredményei (mind gondolati, mind formai szinten) fölhasználhatók az újabb művek létrehozásakor: konkrétan átírhatók és átdolgozhatók a kevésbé sikerült részek, a jól sikerült részek pedig áttemelhetők, újrahasznosíthatók az újabb művekben. A versírásban a klasszicista korrekció elve érvényesül, azaz a mű egyre tökéletesedik az átírással. Ebből az elvből következik az utánzásnak nemcsak a lehetősége, hanem a kötelessége is. Az adaptáció pedig ebben az alkotási folyamatban olyan eljárás, amely valamely hiányt pótol bizonyos nyelvi kultúrákban. Ha mindezen elveket, tudományos és művészi alkotásmódokat a kollári életműre mint egészre vonatkoztatjuk, el kell elismernünk, hogy Kollár a klasszicizmusnak ezzel a különféle forrásokból táplálkozó legtipikusabb példájával szolgál. A költészetet a poétai osztályokban olyan eszköznek tekintették, amellyel a tudni érdemes dolgokat olyanoknak is meg lehet tanítani, akik egyébként más formában képtelenek volnának e tudás elsajátítására.⁵¹ Így egyáltalán nem meglepő, hogy a korban a költeményeket, Kollárhoz hasonlóan, magyarázatokkal kísérték, tudóskodó prózai fejtegetéseket fűztek hozzájuk, vagy/és lapalji jegyzetekkel látták el. Ez utóbbi jellegzetességre szolgál jó példával a kortárs Pálóczi Horváth Ádám *Rudolphiás* című eposza, amellyel a szerző „kétféle közönségigényt kívánt kielégíteni: megalapozhatta műve hitelét a műveltebb olvasói előtt, illetve magyarázatot nyújthatott kevésbé művelt olvasói számára is”.

A fejezet tanulságait összefoglalva: a magyarországi neolatin, valamint a deákos kultúra és műveltség ily módon a lehető legtermészetesebb patakként folyt össze a nyugat-európai típusú, eredetileg francia, ám térségünkben főleg német közvetítéssel ható klasszicizmussal.

A Kollár-életmű lehorgonyozottsága a magyarországi kulturális hagyományban

A továbbiakban a Kollár-életmű emblematisz darabjaira helyezem a hangsúlyt, s megkísérlem illusztrálni, mit jelent mindez egy nem magyar nyelvű, ám magyarországi kulturális közegben cseperedő, cseh irodalmi nyelvet használó szlovák literátus esetében. Ehhez ismét jó elrugaszkodási pontot jelent az életmű utolsó harmadában keletkezett kollári *Emlékeknek* az a fejezete, amelyben a narrátor beszámol a Johann Wolfgang von Goethénél tett látogatásáról. Kollár ugyanis, miután befejezte tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban, Németországba utazott, hogy műveltségét külföldön is gyarapítsa. Jénai diákként jutott el a német klasszicizmus és preromantika nagymesterének weimari szalonjába. Beszámolója szerint a klasszicista tudóst, de a romantikus költőfejedelmet találták ott diáktársával, akinek figyelmét magyarországi látogatói azért keltették föl, mert ígéretet tettek a szlovák/szláv népdalok német fordítá-

51 Uo., 43.

sára. A találkozásnak az adott továbbá némi intellektuális delejt, hogy Kollár magyarországi származása ellenére hangsúlyozta szláv/szlovák nemzetiségi voltát. Mivel a visszaemlékezés nemcsak a felejtés ellenszere, hanem a beszélő elrejtésére és elfedésére szolgáló eszközként is használható, a kollári beszámolót a német költőfejedelemmel való találkozásairól nem történelmi dokumentumnak tekintem, hanem önreprezentációt szolgáló írásnak.⁵² Ezért elsősorban a fiatal szlovák literátus projekciójának⁵³ és azonosulási kísérletének tartom Goethével, amelynek nyomai elsősorban irodalmi és közéleti szerepválasztásaiban figyelhetők meg, de hatásuk kimutatható a szláv utazó, tudós, sőt udvari ember gondolkodásában és alkotásmódjában is. A szerepek persze bizonyos életrajzi szakaszokhoz kapcsolhatóak: az életpálya kezdetén, azaz az 1820-as években a lírai szerep dominált, ezt a következő évtizedben fokozatosan az egyházi és közéleti fellépés szorította háttérbe, majd az 1840-es évek elejétől az utazó és a tudós férfi szerepköre vált uralkodóvá az életműben, míg végül az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után a bécsi udvaronc önreprezentációja zárta az életpályát.

A lírai szereppel kapcsolatban a cseh és a szlovák szakirodalommal egyetértve megállapítottuk, hogy azt a klasszicizmus és a romantika közötti oszcilláció jellemzi. A *Szlávia leánya* 1824-es első változata egyrészt iskolapéldája lehet a Horváth János-i ragaszkodásnak a klasszikus formákhoz, és egyúttal a romantikus költői attitűdnek, történelemhez való viszonynak is, amelyet elsősorban a cseh irodalomtörténeti recepció hangsúlyoz.⁵⁴ Az 1824 és az 1832 közötti két megjelenés közötti időszak kulcsfon-

52 „... a mulandóságot helyrehozni igyekvő önéletrajz [...] éppannyira megfoszt és alaktalanná tesz, mint amennyire helyreállít. Az önéletrajz elleplezi, hogy a szellemi arculat megrongálódását okozza.” Paul DE MAN, „Az önéletrajz mint arcrongálás”, ford. FOGARASI György, *Pompeji* 8, 2–3 sz. (1997): 93–107. Hozzáférés: <http://www.irodalomelmelet.atw.hu/deman.pdf> 2016.04.20.; Az önéletrajziséggel kapcsolatban legutóbb a szlovák irodalomtudományban vö. *Možnosti autobiografickosti*, ed. Ivana TARANENKOVÁ (Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2013).

53 A további kivetítéseket tartalmazó és önreprezentatív funkciójú szcénák tucatjait találjuk az életműben, amelyek összegyűjtése és elemzése egy későbbi kutatási feladat. Itt csak az első útirajz bevezető párbeszédét idézzük föl az evangélikus egyház felügyelőjével, Zay Károllyal, valamint a második útirajz elején található látogatását Jernej Kopitar, bécsi szlavista halálós ágyánál. Jan KOLLÁR, *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára: S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšimu wěku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zvláště národních, wýtworůw* (W Pešti: Tiskem Trattner Károlyiho, 1843), VI–VIII; Jan KOLLAR, *Cestopis druhý a Paměti z mladších let žiwota Jana Kollára sepsány od něho samého: Spisy Jana Kollára* (V Praze: Nákladem knihkupectví: I. L. Kober, 1863).

54 „A múlt kollári felfogásában romantikus mindenekelőtt az a kiélezett érzelmi viszonyulás, amelyet a történelemmel és a jelennel kapcsolatban foglal el. Mindjárt az *Előének* második sorában megjelenik a bölcső és a sír ellentéte, régi hősök lelkei sétálnak keserves nyöszörgéssel a jelen romjai között, és a haza hanyatlásához való viszony hasonlatos a halott szerelmes csontjai fölötti kesergéshez. A legfontosabb különbségtevő jellegzetességek számunkra tehát a következők lesznek: a kora középkorhoz való misztikus vonzalom, a kiélezett érzelmesség motívumainak hangsúlyozása, a jellemző romantikus motívumok, a szonett, azaz a szonettkorszorú használata, a kor nagy becsben álló romantikus műveivel, elsősorban a német és a byroni romantikus művekkel való intertextuális viszony.”

„V Kollárově konceptu minulosti je romantický především vypjatý citový postoj, který je k dějinám i přítomnosti zajímán. Hned v druhém verši »Předzpěvu« se objevuje expresivní protiklad kolébky a

tosságú nemcsak a költői mű terjedelme és szerkezetének megváltozása miatt, hanem abból a szempontból is, hogy a lírai alanyuk ebben az időszakban érzékelhetően csökken a készítése, hogy eleget tegyen az egyre erősödő romantikus befogadói elvárásoknak. Ebben az időszakban Kollár már a negyvenes évei felé közeledő érett férfi, akinek életéből egyre nagyobb szeletet hasít ki egyházi-közéleti személyiségérsze. A költői szerep sorvadásával Kollár fokozatosan fölszámolja azt a lehetőséget, hogy 1843-ban, a štúri fiatalabb nemzedékkel tartva fölcserélje a cseh irodalmi nyelvet szlovákra, amely utólag, a szlovák befogadói horizont és irodalomtudományi recepció tanúbizonyosága szerint, a szlovák romantikus nemzedékhez való tartozás egyik visszamenőleges feltételévé vált. Kollár ily módon fokozatosan belemerevedett a magyarországi (evangélikus szlovák) klasszicista lírai hagyományba, és már életében e panteon emblematikus figurájává vált. Ezzel párhuzamosan az 1840-es években természetesen a cseh ízléshorizont is eltolódott a romantika irányába, ugyanakkor azonban, mivel a cseh kulturális közeg elsősorban nem a klasszicistát, hanem a puszta lánglelkű költőjét, a nyugati szlávok pusztulásának ossziáni bárdját és a csehszlovák nyelvi egység apostolát látta Kollárban, kezdetektől fogva a szlováktól eltérő helyet jelölt ki számára a 19. század első felének kulturális kánonjában.

A továbbiakban a fenti életszerepek mentén igyekszem sorra venni a kollári életmű emblematikus darabjait, mivel azonban e művek újabb szempontú tudományos földolgozottsága meglehetősen hiányos a szakirodalomban, és e vonatkozásban szerzőként sem tudok egyelőre előrukkolni egy teljesnek mondható, lezárult kutatással, most következő megállapításaim inkább olyan kutatói hipotéziseknek tekintendők, amelyek a jövőben – a gadameri hermeneutikai kör jegyében⁵⁵ – folyamatos korrekcióra szorulnak.

Kollár egyházi és közéleti tevékenységének föltárása minden bizonnyal a leginkább időigényes valamennyi részterület közül. Tartalmaznia kell nemcsak fellelhető prédikációinak tartalmi és formai elemzését, a teljes levelezésének elemzésén alapuló kapcsolati hálóját,⁵⁶ hanem a pesti evangélikus egyházköziség német, szlovák és ma-

---

rakve, duchové dávných hrdinů procházejí za úpěnlivého sténání zříceninami současnosti a postoj k úpadku vlasti je přirovnáván k pláči nad kostmi mrtvé milenky. Hlavnými rozlišujícími příznaky pro nás tedy budou: mystizující příklon k ranému středověku, akcent na motivy vypjaté citovosti, užití charakteristických romantických motivů, forma sonetu, respektive sonetového věnce, intertextuální souvislost s dobově prestižními romantickými díly německé provenience, stejně jako s Byronem.” TUREČEK, *Synopticko-pulzační model...*, 108–109.

55 Hans-Georg GADAMER, *Hermeneutik I. Wahrheit und Methode: Grundzüge einer Philosophischen Hermeneutik* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2010). Vö. a *Der hermeneutische Zirkel und das Problem der Vorurteile* c. fejezettel a 270–281. oldalakon. Magyarul: Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1984).

56 A kapcsolati háló elemzésének módszereihez vö. *Kapcsolatháló elemzés: Társadalmi kapcsolathálók elemzése*, szerk. TAKÁCS Károly, https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_08_Kapcsolathalo_elemzes_szerk_Takacs_Karoly/index.html Hozzáférés: 2019. 01. 17.; E politikatudományi módszer alkalmazásának reformkori lehetőségeihez vö. DEMMEL József, „Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez”, *Sic itur ad astra* 59 (2009): 253–268.; DEMMEL József, *Népdalok és előfizetők: Adalékok Ján Kollár kapcsolathálójához*, Budapest: ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, szlovák szak, szemináriumi dolgozat, 2007. április 19.

gyar jegyzőkönyveinek földolgozását is,⁵⁷ nem is szólva a másodlagos forrásokról, a kortársak leveleiről, visszaemlékezéseiről.⁵⁸ Ami jelenlegi pozícióból látszik, az az evangélikus lelkipásztori hagyomány erős kötelékének megléte és a Kollár-prédikációk beágyazottsága a racionalista teológiai hagyományba.⁵⁹ E hagyománynak megfelelően a lelkinék vagy a személyesnek a reprezentáltsága meglehetősen alacsony az egyházi beszédekben, és sohasem előzi meg az általánost. A személyes csak abban a vonatkozásban kerül be a prédikációkba, amennyiben hordozója a közösségnek is, és érvként az előbbi alátámasztására szolgálhat. E szempontból jellemző példát kínál Kollárnak a *Gyászbeszéd egy meggyilkolt temetésén* című prédikációja, amelyben egy szlovák tutajos halálának körülményeit elemzi: az író először ismerteti az általános kiinduló tételt, miszerint a nemzetiségi gyűlölködés káros az egész társadalomra nézve, majd ennek megvilágítására leírja – egy hozzárendelt lábjegyzetben, amelynek fontosságára fontosabb már utaltunk – a bűnesetet, amely során a szlovák tutajost egy magyar nemzetiségű katona agyonütötte a pesti rakparton dulakodás közben.⁶⁰ A nemzeti apológia nemcsak ebben az esetben jelent olyan erős késztetést Kollár számára, hogy a racionalista prédikáció kereteit megbontva fontos nemzeti kérdéseket taglaljon: további példával szolgál e prédikatori szerepre a szláv jó tulajdonságokkal kapcsolatos páros prédikációja is, amelyben a német gyülekezettel szemben igyekszik pozicionálni a pesti evangélikus egyház szlovák közösségét.⁶¹ Az egyházi és társadalmi élet kereteiben manifesztálódó nemzeti ügy a maga kettős lehorgonyozottságában párhuzamot mutat a lírai alkotások kettős stílustermészetével. Az evangélikus egyházi keretek között ment végbe egy másik folyamat is, amely az anyanyelvi iskoláztatás megteremtésével kívánta szolgálni a szlovák nemzeti ügyet. A pesti evangélikus egyházközség szlovák diákjai számára írta Kollár ábécés-⁶² és olvasókönyvét,⁶³ amelyek egyszerre tesznek eleget a haszonelvűség felvilágosodás kori követelményének és az anyanyelvi olvasóvá nevelés egyre erősödő elvárásának a nemzeti romantika korában. Ezek egyik emblematisz szövege az *Olvasókönyvben* található: a *Rövid ismeret a szláv nemzetről* című fejezet for-

57 Az Evangélikus Országos Levéltár anyagairól van szó, amelyek állapota erősen romlott, a jegyzőkönyvek papíranyaga számos helyen sérült, ezért elkerülhetetlen a mielőbbi konzerválásuk és leírásuk.

58 Fontosak Kollár lelkészársának, Székács Józsefnek a visszaemlékezései. Székács József *Visszaemlékezései*, szerk. KERTÉSZ Botond (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008).

59 *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dijjných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia: Materiály z vedeckej konferencie (Trnava 12–14. septembra 2005)*, eds. Juraj HLADKÝ, Elena KRASNOVSKÁ (Trnava: Spolok svätého Vojtecha – Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2006).

60 JÁN KOLLÁR, „Truchlořeč, při pohřbu zamordowaného”, in JÁN KOLLÁR, *Nedělní, svátečné i příležitostné Kážně a Řeči od Jana Kollára, cjrkw ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda* (W Pešti: tiskem Trattnera a Karoliho, 1831), 630–635.

61 RÓBERT KISS SZEMÁN, „Historičnost a krece neboli Dobré vlastnosti Národu Slowanského?” *Česká literatura* 57, 6. sz. (2009): 802–816.

62 [JÁN KOLLÁR], Šlabikář pro Djtky, s Přídvkem latinských, uherských a německých článků k čjtánj. Pěčj a nákladem Cjrkw ew. slowenské Pessfansko-Budjnské. K Šlabikárii tomuto přináležj: 1. Čjtanka 2. Pěknopjsebnost (Pessst: Typ. Matěj Trattner z Petróze, 1826).

63 [JÁN KOLLÁR], Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách (w Budjné: w Kráľowské uniwersické tiskárně, 1825).

mai szempontból a kérdésekből és feleletekből álló 18. századi katekizmusokkal mutat rokonságot, míg tartalmát tekintve a magyarországiság politikai és kulturális keretein túllépő romantikus szlavizmus egyik emblematis megnyilvánulási formájával szolgál.⁶⁴ Ily módon a fenti példák mindegyike erősíti azt a kutatói hipotézist, amely szerint az egyházi-közösségi keretek formavilága Kollárt elsősorban a 18. századi felvilágosodáshoz és racionalizmushoz kötik, míg az e keretek között vállalt szerepek és kimondott tartalmak inkább a közép-európai romantikára jellemző nemzeti, prófétai önstilizáció irányába mutatnak.

Hasonló kettősség fedezhető föl Kollár útirajzaiban is. Az útleírás a tágabb világ racionális megismerésének és az ismeretek terjesztésének egyik legfontosabb műfaja volt a felvilágosodás korában. A műfaj közép-európai képviselői a 18–19. század fordulóján elsősorban nyugat-európai utazásokra vállalkoztak, mert *vigyázó szemüket Párizsra* vagy a németországi felvilágosodás kulturális központjaira vetették.⁶⁵ A németországi és egyéb nyugat-európai alkotók ugyanakkor gyakran választották úticéljukul a dél-európai klasszikus területeket is. Kollár utazásai e szempontból mindkét kívánalomnak eleget tettek, hiszen a Habsburg-birodalom részét alkotó Észak-Itáliába, valamint Németországba irányultak. Kollár útirajzai amellett, hogy célirányosak és megfelelnek felvilágosodás kori funkciójuknak, azaz fontos földrajzi és kulturális ismereteket közölnek, sajátosan romantikus vonásokat is viselnek. E jegyek egyike a *Sehnsucht*, az elvagyódás egy imaginárius világba a mostoha hazából. A romantikus útleírás további fontos jellemzője, hogy a táj vagy a mesterséges környezet objektív képének az írói szubjektum saját vonásait kölcsönzi, amelynek következtében komoly feszültség keletkezik a magyar és a szláv kultúrtáj mint történelmi-nemzeti reprezentációs alakzatok között.⁶⁶ A kollári útirajzok harmadik jellemzője a szláv nemzeti emblematiszmushoz kapcsolódik: folyamatosan jelen van bennük az a szándék, hogy mind a magyarországi,⁶⁷ mind pedig az itáliai és németországi kulturális hagyományból kijelölje a „saját”-nak, azaz a szláv kulturális örökségnek tekintett elemeket, és azokat önálló rendszerbe szervezze. Ennek emblematis példájául szolgál az *Észak-itáliai útirajzban* az a velenicei fejezet, amelyben Kollár kifejezetten a szláv elemekre fókuszál, azaz figyelmét főleg az köti le, miként járultak hozzá a szlávok a tengerrel eljegyzett itáliai város kulturális örökségéhez.⁶⁸

Kollár tudományos munkássága is a felvilágosodás racionalista filológiája és a romantikus történettudomány kettős vonzásában született. Az elsőre jó példával szolgál a *Szlávia leánya* 1832-es kiadásához fűzött filológiai *Magyarázatok*, amelyek többnyire 18. századi forrásokon alapulnak, és fő céljuk a szláv filológia modern tu-

64 [JÁN KOLLÁR], „*Kratičká známost národu slowanského*”, in KOLLÁR, Čjtanka..., 202–209.

65 Veronika FAKTOROVÁ, *Mezi poznáním a imaginací: Podoby obrozeneského cestopisu* (Praha: Nakladatelství ARSCI, 2012).

66 KOLLÁR, *Cestopis...*, Zalavár leírása: 10–14. A szláv kultúrtáj kiszabadításáról a magyar fogságából itt írtam: Róbert KISS SZEMÁN, „Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie: Keszthely, Zalavár, Zalaapáti” *Slovenská literatura* 66, 3. sz. (2019): 207–215.

67 Uo., Veszprém nevének etimológiája a 4. oldalon.

68 Uo., Velence leírása a 76–152. oldalakon.

dományos megalapozása és népszerűsítése. A herderi-goethei intenció a szlovák népdalkincs összegyűjtésére és publikálására eleven maradt Kollár egész életében,⁶⁹ s így komoly előkészületi munkák után 1834-ben napvilágot láthatott *Népi énekeskönyve*.⁷⁰ A magyar történettudomány a romantikus tudományos elméletek jellemzésére a pozitívizmus utáni korban gyakran használta a „délibábos” jelzőt. Eszerint délibábos az a történeti munka, így pl. Horvát Istváné, amely a magyarok közép-európai betelepülését Itálián keresztül képzelte el, és a magyar törzseket etnikailag az etruszkokkal vagy a pelazgokkal hozta rokonságba.⁷¹ Ily módon délibábos az az etimologizálás is, amelyet Ján Kollár művelt, nem utolsósorban Horvát István példáját követve.⁷² Kollár posztumusz megjelenésű *Szláv Ó-Itáliája* esetében a romantikus nemzeti imaginarizmus végleg felülírta a felvilágosodás kori racionalizmust.⁷³ Nincs ámulatba ejtőbb olvasmány e műnél, amelyben a hatalmas méretű táblázatokba rendezett itáliai és szláv helységnevek önkényesen sorakoznak egymás mellett. Egyedi és esetleges tudományos mitológiai rendszer megalkotásának lehetünk itt tanúi, amelyet szerzőjén kívül senki sem értett és értékelt. Mindazonáltal Kollár abbéli kétségbeesett igyekezetében, hogy a szláv kultúrát lehorgonyozza az ókori Itáliában, tudósként végképp elsüllyedt a délibábos tudományosság mocsarában – e művéről és e tényről kínosan hallgattak mind a kortársak, mind pedig a recepció.

E végtelen romantikus tudományosságot Kollár életének utolsó öt évében egy ellenkező irányú, konzervatív irányultságú közéletiség jellemezte. Az új szlovák irodalmi nyelv Kollár általi elutasítása az 1840-es években politikai okokból indokoltnak, személyes érdekből pedig legalábbis védhetőnek látszott. A csehszlovák nyelvi és kulturális egység ésszerű védelmét jelentette, valamint abból a személyes félelemből táplálkozott, hogy életműve az új szlovák kulturális kánonon kívül reked. Kollár joggal vélhette úgy, hogy a cseh nyelvűség elvesztésével az új szlovák kulturális korpusz még soványabb lesz, és nemcsak a marginalizálódás, hanem egyenesen a nemzethalálának a közép-európai romantikára oly jellemző réme is fenyegeti a szlovákokat. Ezt elkerülendő szervezte meg a *Hangok a csehek, morvák és szlovákok egységes irodalmi nyelvének szükségessé-*

69 Ján KOLLÁR, Pavel Jozef ŠAFÁRIK, *Piesne svetské ľudu slovenského v Uhorsku: Diel prvý a druhý* (Bratislava: Tatran, 1988).

70 Ján KOLLÁR, *Národné Zpiewanky čili Pjsně swětské Slowáků w Uhrách gak pospolitého ľidu tak i vyššjch stawů, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenjmi opatřené a wydané od Jana Kollára: Djl perwý: Wydánj hogné rozmnožené i perwé dwa tištěné swazečky w sobě obsahujej* (W Budjně: w Král. Universické tiskárně, 1834).

71 SZILÁGYI János György, *Pelag ősök nyomában* (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó – Szépművészeti Múzeum, 2010).

72 Róbert KISS SZEMÁN, „Dejinnosť a kreácia – paralely v historickej tvorbe a svetonázore Jána Kollára a Istvána Horváta”, in *Slovenská literatúra 18. a 19. storočia: História, teória, interpretácia*, eds. Zuzana KÁKOŠOVÁ, Milo VOJTECH, 96–117 (Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická Filozofická fakulta, 2007).

73 Jan KOLLÁR, *Staroitalia slawjanská aneb objevy a důkazy živilů slawských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů, z kterých zřejmo, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slawjané nad jiné čtenější byli* (Ve Vídni: V Císařské královské dvorské a státní tiskárně, 1853).

ségéről című kötet anyagának összegyűjtését és publikálását,⁷⁴ amelynek tekintélyes szerzői gárdája nemigen hagyott kétséget azzal kapcsolatban, kinek a pártján álltak e kérdésben.

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc politikai és társadalmi megrázó kódtatásaival (a Habsburg-ház trónfosztása, a magyarországi nemzetiségek fegyveres fölkelései stb.) mintegy igazolták Kollár szemében a politikai radikalizmus kártékonyágát és ezzel karöltve a romantikus nemzetépítés koncepciójának védhetségtelenségét. A Habsburg-restauráció jó érzékkel választotta ki azokat a személyeket, akiket lojalitásuk jutalmaként közelebb engedett a hatalomhoz. Kollár a felső-magyarországi szláv iskolarendszer kialakításának lehetőségét,⁷⁵ valamint egyetemi katedrát kapott a bécsi udvartól, amely közéleti karrierjének betetőzését jelentette. Vojtech Jirát nemcsak Kollárral, hanem a magyarországi születésű szlovák költői nemzedékkel kapcsolatos fogalma, „az empire klasszicizmus” azért találó, mert kifejezi egyrészt azt a fajta magyarországi klasszikus-klasszicizáló hagyományt, amelyről a második fejezetben szó volt, másrészt utal az uralkodó hatalomhoz való lojalításra is, amely Kollár esetében meghaladta a szokásos mértéket.⁷⁶ Kollár, amikor úgy döntött, hogy elhagyja Pestet és Bécsbe költözik, joggal vélhette úgy, hogy magyarországi szlávként győztesen került ki a magyar nacionalizmussal vívott harcából, hogy a cseh nyelvűség védelmében gátat vetett az új szlovák irodalmi nyelv terjedésének, s hogy a polgári radikalizmussal szemben a felvilágosodás kori abszolútizmus pártját fogva, az uralkodó kegyének köszönhetően elnyerte életjutalmát is.

A tanulmány alapkérdéséhez visszakanyarodva megállapíthatjuk, hogy Kollár életművének látszólagos stílustörténeti problémája, amely a cseh és a szlovák kulturális recepcióban diametrális eltéréshez vezetett, valójában mélyebb eredetű: az életmű magyarországi történetiségbe, latinitásba és a klasszikus hagyományba való erős beágyazottságára, s a cseh recepció ettől eltérő jellegére vezethető vissza. Nyilvánvalóvá vált továbbá az is, hogy e klasszikus hagyomány hatóereje fokozatosan gyöngült a reformkor folyamán, és Kollár életműve, amely jelentős mértékben idomult a romantika paradigmarendszeréhez, a bonyolult rendszerek dinamikájának megfelelő jegyeket mutatja.

74 [JÁN KOLLÁR], *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slowáky, Spisů musejních číslo XXII* (W Praze: w kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846).

75 Johann KOLLÁR, *Gedanken und Plan zu einer zeitgemäßen Reorganisirung der Schulen und des gesammten Volkserziehungswesens in der österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei, Kollárova Dobrozdání a Nástin životopisný z roku 1849*, kiadó, előszó Josef KARÁSEK, *Sbírka pramenův ku poznání literárního života Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina druhá. Korespondence a cizojazyčné prameny. Číslo 7.* (V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903).

76 Jirát a teljes szlovák felvilágosodás napóleoni nemzedékére alkalmazta ezt a fogalmat: „Az empire klasszicizmus nemzedéke, amely 1793 és 1798 között született, inkább születési helyét, semmint életkorát tekintve különbözik a preromantikusoktól. A legjelentősebb alakjai, úgymint Kollár, Šafařík, Palacký, Hollý (aki azonban szlovákul ír), Szlovákiából érkeznek, [...]”

„Generace empírových klasicistů, narozených mezi 1793–1798, odlišuje se od preromantiků spisů místně než věkem. Nejvýraznější z nich přicházejí ze Slovenska, tak Kollár, Šafařík, Palacký, Hollý (který však píše slovensky) [...]” Vojtěch JIRÁT, *Lyrika českého obrozen: Portréty a studie* (Praha: Odeon, 1978), 24–32, 28.